

Петар М. Анђелковић

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет, Косовска Митровица – Србија

e-mail: profapetar@gmail.com

ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ВУК И (ИЛИ) ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ НАДА - ПАРАДИГМЕ ЗАПАДНОГ И ПРАВОСЛАВНОГ ЧОВЕКА -¹

***Апстракт:** Знање служи животу, а мудрост животом влада (Artes serviunt vitae, sapientia imperat), говорио је мудри филозоф Сенека. Да ли човеку данашњице знање служи животу и да ли његовим животом мудрост влада? Није ли знање, уместо да буде барјактар слободе, братства и љубави, постало лакеј „новог поретка“, а мудрост посрнула у моралној загушљивости данашњице? Да ли данас живимо у сумраку лепоте и животне радости? Није ли живљење кренуло у супротном правцу од живота? Да ли је на помолу остварење Јовановог откровења? Човек без мудрости тешко може и да преживи, а камоли да примерено одговори на вечне дилеме свога живота – како да буде срећан, како да нађе прави животни мисао, како да буде поносан, вољен, поштован и самопоштован. Нужно је зато да се човек окрене правим и трајним вредностима живота, његовој психолошкој, друштвеној, културној и духовној дубини, топлини и смислу. Фромовски казано, да властито, аутентично бивствовање стави испред поседовања, да другом човеку буде „нада“, а не „вук“ и да тако даље шири границе слободе и људскости. Овај рад представља покушај да се укаже на две различите антропологије, два различита пута (источни и западни) у схватању човека и друштва, а самим тим и шта би требало да буду основни приоритет српског друштва у „трагању за принципима наде“ (Блох) и у ком правцу усмерити наш вредносни систем.*

***Кључне речи:** Човек, антропологија, православље, западни систем вредности, образовање.*

Хришћанству Достојевског припада наредно тисућљеће.

Шпенглер

Увод

Модерна, развијајући до неслућених граница технику и средства масовног комуницирања развија и идеје, „јуриша на човека“ (Хана Арент), додали бисмо и јуриша

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на читава друштва и народе. Живимо у свету претераног индивидуализма и егоизма, идеолошког лицемерја, квантитативне парадигме друштвеног развоја и на њој засноване тежње за глобалном владавином. Човек нашег времена, који се ушанчио у љуштуру егоизма, за свој идеал узима максиму *имати* и *бити*, а човечанство непрестану борбу за капиталом, који одређује све идеологије, политике, те понашања држава и народа. Идеолошки поредак, који је, нажалост, превладао у западном свету, а који покушавају да наметну и нама, настоји да, најчешће под видом људских права, из корена преобликује идентитет појединца, породице, заједнице, па и читавог друштва, са циљем да, у крајњем случају, наметне „евроатлантски“ цивилизацијски образац као једини и, успут, овлада нашим животним простором. Са друге стране стоји православни свет, хришћански Исток, који не треба сагледавати географски него културолошки, а у погледу хришћанских вредности универзално, натконфесионално. Пут ка „планетарном хуманизму, на принципима етичког хуманизма“², је пут повезивања науке и етике, и то је је онај трачак наде „за очовечење опстанка“ као једине „истинске људске будућности“³. Ту врсту историјске алтернативе, Блох (Ernest Bloch) одређује као принцип наде, а он се најбоље може исказати управо у ставу „човек је човеку нада“⁴.

Трагајући за правим вредностима човека, првенствено је потребно запитати се: који и какав се човек има у виду? Какву антропологију имамо у виду кад говоримо о човеку и његовом животу и, у даљој линији, какву космологију, какво виђење и схватање света и живота? Ова су питања од велике, скоро пресудне важности, јер ће претпостављена антропологија и космологија, пресудно утицати на схватање и вредновање човека и квалитета људског живота, а такође, може и треба да представља оријентир за одабир правог пута којим, и као поједици, али, пре свега, као народ, треба да кренемо даље. Данас, када се руши цивилизацијски образац који је почивао на индивидуалистичкој похлепи, материјалистичком егоизму и империјалистичкој себичности, отворен је простор за представљање једног другачијег новог-старог погледа на свет. Цивилизација коју познајемо остала је без ослоњаца у смислу живота, стога, протеране и заборављене традиционалне вредности заједнице: брак, породица, нација, држава, друштвена солидарност – поново постају модерне, а друштвене идеје и групе инспирисане духовним и националним вредностима изнова ступају на историјску позорницу као модерност прве врсте. Где је наше место у геополитичком поретку данашњице? Ком „царству“ (цивилзацији) припадамо, у ком правцу накривљени српски брод да усмеримо и тражимо луку спаса? Како, дакле, у складу са таквим идејама градити српски културни идентитет и у којем правцу упутити културу? Могућу дилему, један од најутицајнијих српских теолога, али и филозофа, („филозоф Духа Светога“), Ава Јустин је артикулисао на следећи начин: „Ми живимо на географској и духовној вододелници између два света, између Истока и Запада. С једне стране душу

2 Марковић 2014, 12.

3 Блох 1959, 387.

4 Идеја за овај рад је настала након прилога о Марини Адамовић у емисији Квадратура круга, и овај рад је посвећен овој је племенитој и храброј жени. Има људи који знају и имају снаге да сопствену бол претворе у љубав, коју несебично дарују и деле са другим људима. Управо прави пример отелотворења овог начела можемо видети у лику и делу Марине Адамовић, жене, која иако оболела од тешке болести мултипла склерозе, на нишким улицама, у колицима за које је везана, сакупља помоћ за друге болесне и угрожене људе, а на питање зашто то чини, шта је њен мотив, кад и њој треба помоћ она каже: „човек је човеку нада“. Иако је њен живот препун трагизма њена животна филозофија испуњена је оптимизмом. Ова порука-поука треба да буде прави животни пример за све нас. Хвала јој што нам, на прави начин, указује на прави пут који треба следити.

нашу привлачи метежни Запад, магнетском тежом својом, с друге – мами нас спокојни Исток тајанственом красотом својом. Под политираном кором Запада тутње вулканске противречности; под храпавом кором Истока шуме богочежњиве понорнице духа. И нас растржу два различита света. Куда ћемо ићи: на Исток или Запад?⁵ У чему се, дакле, огледају суштинске разлике између ова два пута, две антропологије, два схватања света?

Западна антропологија

Стање савременог глобалног друштва, у најгрубљим цртама се може одредити као борба између Запада, као представника вулгарног материјализма, који је принцип профита ставио изнад човека и Истока, као заступника и бранитеља државног, националног, верског и културног идентитета, али и традиционалних вредности на којима је почивао и опстајао човек и народ. Савремени свет је болестан. Мирнодопска утопија глобалистичког „раја на земљи“ показала се као духовна, морална, еколошка, економска и међународно-правна пропаст. Прогресизам више није владајућа идеологија и све више је гласова који доводе у питање потрошачку цивилизацију која свет води у бесмисао и самоуништење. Свет, испуњен људима којима је материјално богатство животни циљ, губи сваки егзистенцијални смисао и постаје сабластан, обухваћен сталним и све јачим пропадањем и распадањем. Самодовољност, самосталност и самопостојање не чине човека довољно способним и моћним да превлада све на шта наилази у свету. Без егзистенцијалног смисла, човек се руководи тренутним страхом и нагоном за самоодржањем.

О идеји антрополошког песимизма, која је, како сматрају, кључна за разумевање европске нововековне цивилизације и која ће довести Европу до пропасти, писали су многи интелектуалци и на Западу и Истоку. У крилу самог Запада развила се идеја о „пропасти Запада“, односно уверење да се послератна Европа налази пред цивилизацијским колапсом који се манифестује пре свега у сфери морала. Посебно ће томе допринети књига која је својим контроверзама заталасала европске интелектуалце. Реч је о делу Освалда Шпенглера (Oswald Spengler) *Пропаст Запада*. Његова песимистичка визија светске историје заснива се на идеји о цикличном кретању која рађа културе које, попут живог организма, пролазе кроз фазе детињства, младости, зрелости и старења, дакле иду у сусрет својој трагичној судбини, која је неумитна, а то се управо дешава са Западном Европом, сматра Шпенглер. Сличну констатацију изриче између два рата Милош Милошевић, који, такође, сматра да послератна Европа живи у очекивању катастрофе, јер геније „историјског стварања“ напушта европско тло, а „горди“ Запад губи своје самопоуздање, и почео је да сумња у вечитост „зграде своје цивилизације“. Зашто? Пита се Милошевић и одговара: „Зато што је Запад афирмисао идеју да је „рат отац свију ствари“, да је „човек човеку вук“.“⁶

Основну идеју хуманизма, зачету у античкој Грчкој да је „човек мера свих ствари“, Запад је рационализацијом и технолошком уздигао до сатанских висина, чиме се све више удаљава од изворне идеје хришћанства – вере у Богочовека. Та вера у човека, а не у Богочовека, као што је упозоравао отац Георгије Флорофски, признати теолог 20. века, затим, Владика Николај и Ава Јустин, јесте суштински узрок трагизма модерног човека. Филозофија моћи, као основна парадигма западне филозофије живота, најбоље је исказана у Дарвиновој теорији еволуције у којој је доминантан принцип борбе за опстанак, и по којој само најачи опстају, као и у ничеовој теорији о „Натчовеку“.

5 Поповић 1993, 74.

6 Милошевић 1923, 30.

Немац Фридрих Ниче (Friedrich Wilhelm Nietzsche) је говорио да је парадигма мислиоца човекобоштва. Одбацујући грчко-европску метафизику, или рационалну теологију, Ниче се одређује за Диониса, а не за Разапетог, и уместо хришћанског Бога, уводи новог бога, Натчовека. Дакле, основни принцип овог начина живота, по којој Запад вековима живи, јесте да се моћ не зауставља пред моралом, већ само пред већом моћи, стога је боље ограничити моћ другог пре него што други ограничи твоју. Савремена потрошачка цивилизација управо се заснива на тим принципима, јер инсистира на потрошњи, конкуренцији, такмичењу, у коме је други конкурент и супарник, који стоји на путу мог успеха. У тој и таквој цивилизацији, нема места за самилост, јер она је лош савезник у васпитању за висину, како је сматрао несрећни идеолог те фиозофије Антихрист Ниче. „Буди горд и поносан“ – говорио је. Релативизам и ниҳилизам довели су до нагрзања основних темеља друштва и личности, а што је посебно видљиво у општем моралном расулу које је захватило савремени свет.

Многи огледи и анализе значајних европских духовника, чак и из западног културног миљеа, указују на застрашујуће и озбиљне кризе европске културе. Чарлс Тејлор (Charles Taylor), у својој књизи *Болест модерног доба* говори о томе да, иако „наша (западна А. П.) наставља да се развија у њој постоје и болести модерног доба које производе осећај губитка или пропадања“.⁷ По истом аутору, три су манифестациона облика ове болести, *индивидуализам*, примат *инструменталног ума* (који се испољава у тежњи за максималном ефикаснишћу и прагматичношћу) и губитак *слободе*, који настаје као последица претходна два. Дакле, и овај аутор, иако потиче из западног миљеа, сматра да се болести модерног доба, које су последица идеологије либерализма, који негује индивидуализам, рађају на Западу и шире даље на планети.

Основна линија стрмог пада, којим је Европа кренула, и који је води, је све даље од идеала истинског хуманизма, јесте вера у неограничену моћ науке и прогреса. Ренесанса, Реформизам, Револуција – то су етапе којим је дух Европе ишао све ближе безверју и које су донеле нову инквизицију, инквизицију науке, а однеле су стварну веру. „Човечанство је током последња два века“, упозорава Иван Иљин, „покушало да изгради културу без вере, без срца, без сазерцења и без савести; и данас та култура испољава своје слабости и доживљава свој крах“.⁸ Душа је изгубљена, вера је нестала. Наука је постала нови бог. „Можда смо помало зачарани тиме“, пише Шијаковић, „што се нововјековна идеја аутономног ума представља као идеја независног ума који, понесен крилима научно-технолошког напретка, себе разумије као изворног творца, а за закон, поредак, вриједност хоће да призна само оно што потиче из њега самог“.⁹ Кјеркегор (Seren Kjerkegor) је већ у *Записима из подземља* објавио побуну човека из подземља против таквог начина мишљења, против власти општости, против нужности, против „два пута два јесу четири“, против претварања јединствене, непоновљиве личности у шрафчић, у средство за остварење њој туђих циљева. За Хоркхајмера (Max Horkheimer) је ситуација у којој се ум налази не гробљанска, него једноставно клиничка: „Болест ума је што се ум родио из човјековог порива да влада природом, а ‘оздрављење’ овиси о увиду у природу болести.“¹⁰

Савремени француски егзистенцијалиста Сартр (Jean-Paul Sartre) је говорио: „Ако Бог постоји, онда не постојим ја“¹¹, јер постојање Бога смета постојању човека,

7 Тејлор 2002, 7.

8 Иљин 2012, 6.

9 Шијаковић 2002, 67.

10 Хоркхајмер 1998, 124.

11 Сартр 1964, 30.

поништава човекову слободу, ограничава и негира човека. „Пакао, то су други“, говорио је Сартр, а са њим и многи други ранији и доцнији хуманистички солипсисти. Човек западне цивилизације, којој припада и Сартр (наравно, овде се не мисли првенствено на географски Запад, поготову не данас када скоро и нема границе између Истока и Запада, него се мисли на одређени тип човека, на менталитет западног човека), човек, дакле, западне културе и цивилизације обично је и најчешће је у сукобу са Богом. Он Бога поставља и доживљава као свога супарника, јер му Бог смета, ограничава његово „царство“, његов „свет“, који је европски човек присвојио само за себе и хоће да га уреди по своме поретку, по својој вољи и разуму. „Ја хоћу да живим самостално, аутономно; самодовољан сам себи; хоћу да будем независан од било кога, па и од Бога; зашто да се Бог уплиће у мој свет и мој живот, зашто да ми ствара проблеме кад сам ја ту довољан“ итд. Тако отприлике резонује и Сартр и многи њему слични на Западу. Управо зато је западна антропологија и била немоћна да реши питање истинског живота човековог, то јест духовног живота који интегрално обухвата свецело људско биће. Стога је, потпуно у праву Христо Јанарис (Christos Yannaras) који ту цивилизацију назива „цивилизација егоцентричности“, а што је по њему *contradictio in adjecto*. „То су два несводива и противуречна појма: цивилизација (*civilisatio*) јесте историјски плод града (*civitas*), тј. заједничког живљења у граду, док је егоцентричност управо супротна томе – себично живљење у складу са сопственим инстиктима, без суштинског општења за друге.“¹²

Заснована на софистичком принципу и критеријуму, који је давно поставио Протагора: човек је мера свих ствари, видљивих и невидљивих, европска култура човека ставља у први план, а хуманизам проглашава за свој основни циљ. Тако човек сам себе поставља за врховног ствараоца и критеријум вредновања: „истина је оно што он прогласи за истину; смисао живота је оно што он прогласи за смисао; добро и зло је оно што он прогласи за добро и зло“.¹³ Прогласивши себе за највећу вредност, европски човек је тиме себе прогласио за Бога. Својом хуманистичко-позитивистичком науком, заваран илузијом прогреса човек, европски човек је смело извео закључак: „пошто нема Бога онда сам ја - Бог“.¹⁴ У неизмерној потреби за боговањем, европски човек користи различита средства: богује науком и техником, филозофијом и културом, политиком, уметношћу, модом, богује и инквизицијом и папизмом, мачем и огњем. Та његова тежња за боговањем посебно је приметна у његовом односу према природи. Организовавши систематски поход на природу, што назива културом, уместо да природу очовечи, продухови, хуманизује, природа је сузила човека, свела га на материју. Човек је постао роб материје, роб ствари. Своју потребу за богом европски човек је заменио потребом за стварима, истинитог Бога, заменио лажним Богом. Међутим, десио се парадокс, иронија. Уместо да богује над производима које је сам створио, уместо да буде изнад ствари, човек робује стварима. Да би доказао и показао своје богатство човек је себе и земљу преплавио идолима пред којима се клања, метанише, живи за ствари и ради за ствари.

У борби за самоодржање влада макијавелистички принцип, у коме су сва средства дозвољена. Европска култура је устима свој науке прогласила као главни принцип живота – борбу за самоодржање. Шта је то, ако не позив на људождерство?¹⁵ Живот постаје кланица, „човек човеку постаје вук“. Пошто нема Бога ни бесмртности

12 Yannaras 2007, 129.

13 Поповић 1993, 58.

14 Исто, 58.

15 Исто, 59.

душе онда је човеку у борби за самоодржање све допуштено. Као што Сократ ослобађа људе кривице, али због незнања, тако и позитивистичка наука ослобађа људе кривице, јер ако у природи влада закон неопходности онда и људи све што чине чине по природној неопходности, па онда нема ни кривице ни греха. Грех не може постојати за човека за кога не постоји Бог, јер грех – грех је пред Богом. Ако Бога нема, онда ни греха нема, ни зла нема, ни злочина нема. Својим креацијама духа европска култура је систематски потискивала и потискује из човека све што је бесмртно и вечно, чиме његову душу смањује док је потпуно не истопи. Човек без душе је ствар међу стварима, звер међу зверима, а у анималном свету и борби за опстанак, све је допуштено. Тај метафизички нихилизам европске културе, који се огледа у принципу, непостојања Бога, у свом појавном облику испољава се, дакле, као практични нихилизам, чији је принцип: нема греха све је дозвољено.

У потрошачком друштву нема места за опште добро, узвишене циљеве, питање сврхе живота се не поставља, моралне вредности су релативизоване. Таквом друштву је потребна грамзљива индивидуа подводљив и похлепан човек који јури за материјалним вредностима и личним задовољствима. Индивидуално је потиснуло општедобро, Ја постало битније од Ми. Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење¹⁶ супротстављени су индивидуалним интересима појединаца, прагматизованом „свету живота“ (Хаберманс - Jürgen Habermas). У основи западног (протестанског) система вредности је премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса. Отуда, како примећује Турен, модерна (западна) друштвеност није друштвеност. У овом прагматизованом „свету живота“ однос између људи не остварује као личносни однос (однос између личности), већ као технички однос. Западни свет је остао без праве истинске вере. Његова вера је виртуелна, то јест, без дела која је сведоче, и зато она и доводи човека у лажну, виртуелну стварност. Стога се човек у том свету осећа изгубљеним, усамљеним појединцем у гомили, па се окреће различитим идеологијама, које за заједнички именуатељ имају прогрес и трагају искључиво за срећом на земљи. Тако је земаљска срећа постала својеврсна врхунска религија, која има своје култове и ради које се подносе небројене жртве.

Поставља се, коначно, питање: у чему је проблем модерне науке и зашто она као таква запада у кризу и за собом повлачи европски хуманитет? За Хусерла (Edmund Husserl) не постоји дилема, он, вели: „ако се за полазиште узме општа јадиковка због кризе наше културе и улога која је ту приписана наукама, можда ће се јавити мотиви да се научност свих наука подвргне *озбиљној и неопходној критици*, а да се при том не жртвује њихов први смисао научности, неоспоран с обзиром на легитимност методских поступака науке“.¹⁷ Модерна наука се, тврди Хусерл, удаљила од *света живота*. „Тако се свако повремено (или, такође 'филозофско') промишљање стварног смисла техничког рада стално зауставља код идеализоване природе, а да се та промишљања не спроводе

16 Патријарх Московски и све Русије Кирил упозорава да: „Постоје вредности које нису испод људских права. То су вредности попут вере, моралности, светиње, отаџбине. Када те вредности и остваривање људских права долазе у колизију, друштво, држава и закон дужни су да их хармонизују. Не смеју се дозволити ситуације у којима би остваривање људских права гушило веру и моралну традицију, доводило до вређања верских и националних осећања, изругивања светињама, и угрожавало егзистенцију отаџбине“, Кирил Патријарх Московски и све Русије, *Слобода и одговорност – у потрази за хармонијом*, Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, Београд 2010, 84.

17 Хусерл 1991, 19–20.

радикално до последње сврхе, којој је од почетка имала да служи нова природна наука, са геометријом неодвојивом од ње, израсла из преднаучног живота и његовог околног света; једне сврхе, наиме, која би, ипак, морала почивати у самом *овом животу*, и морала би бити повезана са својим светом живота.¹⁸ Наука без моралних принципа прети да уништи човечанство. Модерни човек све теже осмишљава своје постојање, па се јавља криза смисла, односно криза ума. Морамо бити забринути, тврди Гадамер (Hans-Georg Gadamer), како ће човек изгледати у будућности и како ће субјективитет обликовати научни и политички системи и тврди: „Додуше, будућег човека масе можемо замислити као правог генија у прилагођавању и доследном неопступању од правила. Али ипак остаје питање да ли таква социјална дресура, без буђења и неговања човекових снага слободе, има изгледе на будућност. Ту би културни садржај духовних наука могао опет да буде неопходни животни чинилац у будућности.“¹⁹

Да сумирамо: три су основна етичка разлога и својеврсне пукотине на телу западне цивилизације, који су довели до глобалне кризе од економске до антрополошке. Први етички корен глобалне кризе је етос расипништва који је посебно изражен у потрошачком друштву у коме је велики број потреба наметнут: човек више нема жељу да нешто другачије учини, већ је приморан да купи и потроши. Цео систем људе моделира тако да што више да трче напред, стичу и троше без усмеравања погледа ка смислу. Не треба тражити смислен циљ, већ пратити *mainstream* (матрицу) – то је девиза савремене потрошачке цивилизације. Други етички корен глобалне кризе у којој се нашао савремени човек, је одсуство *empathije* и елементарног осећаја за другог човека. Тај недостатак осећаја за другог у матрици корпоративног капитала се прелама кроз бескомпромисну борбу на тржишту, а посредно се прелива на општедруштвене токове у којима нема места за самилост и саосећање. Упозоравајући на ову чињеницу, Владика Нилолај је говорио да је погрешно веровање које се шири да човек вреди онолико језика колико говори, већ је исправно рећи да човек вреди онолико колико искрено туђих драма проживи. И трећи, кључни генератор кризе јесте огромна похлепа чије размере нису виђене у историји света. Та врста похлепе изражена кроз сумануту трку за профитом, у којој јачи прождиру слабије, богати се још више богате, а сиромашни још више сиромаше (принцип обрнутог социјализма²⁰), истовремено је убедљиво и најјачи генератор глобалне кризе која пустоши планету и разара човека. Према томе, глобална криза у којој се нашао свет, заправо глобална антрополошка криза. Човек је дошао у кризу – кризу односа према себи, другоме, и наравно, према Богу. Човек је данас постао подређен стварима, постао је шраф у великој машинерији. У целом систему је замењено место субјекта и објекта, систем је дубоко дехуманизован и не види човека – осим када га користи. Природно човеково стање постају: лаж, подлост, сексуална распуштеност, лукавство, подмитљивост, лицемерје, таштина, неизмерна гордост (све до самообоготворења).

Православна антропологија

Православна вера утемељује начело супротно идеологији заснованој на уским интересима група и појединаца, начело које спутава човеков егоизам, јер позива на духовни препород у коме ће се путем љубави и праштања победити и сопствено и туђе

18 Исто, 48.

19 Гадамер 1999, 33.

20 О принципу обрнутог социјализма, парадигми по којој функционише савремени свет, шире у књизи Анђелковић П., *Пасионирани патриотизам и/или (ЕУ)ропство*, Филозофски факултет Косовска Митровица, 2014, 227–254.

зло. Православna традиција својим следбеницима поручује: *Љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, молите се Богу за оне који вас зоне, добро чините онима који вас мрзе, да би сте били синови Светитеља*. Православље као духовна религија тежи племенитијим, узвишенијим циљевима, односно комуникацији са самим живим Богом. Светосавље (*православље – српског стила и искуства*), као начин живота и мишљења примордијално је утицало на обликовање српског етноса, очувања националног идентитета и карактерних одлика српског народа. То је религија чистоте, религија личног подвига. Повратак правом хуманизму означава признање вредности људске личности, принципом највише вредности човекове личности као циља. Такав хуманизам је прожет саосећањем према човеку, болом због човекове судбине, због судбине народа, због судбине све твари. Тај однос личности и светског поретка на најбољи начин можемо видети код Достојевског, у разговору Ивана Карамазова и Аљоше. То је оно чувено место кад Иван Карамазов поставља питање: може ли се пристати на изградњу света, ако се она заснива на сузици макар једног јединог измученог детета? Може ли се прихватити светски поредак заснован на патњама живих личности? И Иван Карамазов враћа Богу карту за улазак у светску хармонију. На Западу таква дилема не постоји.

Основна порука православне антропологије, на којој је посебно инсистирао и Свети Сава је да је „Сваки човек је твој брат – сабрат“. „Смири се, горди човече“, учио је Достојевски, а најбољи начин смиривања страсти је кроз самилост и добротинство. Основни принцип на коме човек треба да с понаша у овом свету, јесте начело смерности, руководећи се поруком, коју је сам Богочовек људима оставио: „Који хоће да буде већи међу вама, нека вам служи. И који хоће међу вама да буде први, нека вам буде слуга.“²¹ У овом космичком закону, свезакону, влада један принцип који се огледа у томе да што је неко већи, он треба да буде и већи слуга, а на то нас опет упућују речи Господње: „Највећи између вас, нека вам буде слуга. Јер који се подиже, понизиће се, а који се понизује, подигнуће се.“²² Смерност треба да буде основна и најважнија врлина за човека, а у друштву, основни и најважнији закон. Православна култура је култура душе, а потврду налазимо такође у Исусовим речима, који је душу човечију прогласио за највећу драгоценост: „Каква је корист човеку ако сав свет добије, а души својој науди?“ или „Какав ће откуп дати човек дати за душу своју.“²³

Јеванђелско искуство живота у вери нам недвосмислено показује да би се спознао други, потребно је рећи збогом себичности. Себичност затире клице свих врлина; индивидуализам, у почетку, слаби само врлине јавног живота; али на дуге стазе, он напада и уништава све друге врлине, и увелико је заснован на себичности. Ако је човек затворен у себе, у свој „људски свет“ (како је говорио Маркс „човек то је човеков свет“), онда је он осуђен је егоцентризам на безизлаз и немоћан је да оствари истинску и пуну заједницу са другим људима. У људској заједници, у којој је човек затворен у свом хоризонту, он се отуђује и од себе самога и од других. Служење претпоставља повишено осећање одговорности и способност емпатије за друге. Управо, у том односу са другим и према другом на прави начин одређује се наша личност. Одговоран и успешан људски живот, тј. моралан живот претпоставља: културу одрицања, култивирање нагона, солидарност са свим створењима и с другим људима, онима данашњице и онима сутрашњице. Најбоља мотивација за успешност на свим пољима живота јесте осећај личне вредности. Да би га изградиле, потребна нам је позитиван знак од других људи,

21 Мт. 20, 26–27.

22 Лк. 22,26; 18,14.

23 Мт. 16,26; Лк 9,25.

вербална и невербална повратна информација (осмех, наклон, додир, похвалне речи, речи признања). Једино од друге особе можемо добити такве надражаје. Однос према другом, однос у ком настојимо да смисао људског пронађемо изван онтологије, сведочи о томе да етички план претходи онтолошком, да је прва философија етика, а не метафизика. Православна етика (деонтолошка етика) као прва философија говори: сачувати одговорност за другог и дати предност другом. Сасвим је другачији однос ако се други посматра као туђи и страни, уколико се апсолутизује његова разлика.

Супротно идеологијама које се заснивају на прагматичним, уским интересима група и појединаца, на вучјој психологији, која је и довела на ивицу опстанка ову планету, православље има другачији приступ и однос према свету. Православље позива на духовни препород, и појединца и заједнице, у коме ће се путем љубави и самопожртвовања победити и сопствено и туђе зло, и тиме спасити како појединац, тако и читав свет. Основно начело свеколиког живота, по православљу, заснива се на принципу самопожртвовања и љубави. Излаз из солипсистичке самозатворености човек може наћи у богочовечанској љубави, Љубави која даје, за коју се жртвује, а за узврат ништа не тражи. „Љубављу човек савлађује границе свога егоизма и преноси себе у љубљеног, оваплоћује себе у другом.“²⁴ Практикујући еванђелске врлине, а посебно љубав према свему изван њега, човек изгони гнев из себе, и из света око себе, изгони разорну силу, укроћује дивљу природу у себи и око себе, чиме потпуно преображава и себе и свет. Православни човек се према другима опходи љубавно, благо, нежно, не непријатељски, не сурово и сирово. То није само етички, већ и есенцијални принцип постојања и опстанка човека, а самим тим и целог друштва. Права љубав увек је и жртва. „Жртва и љубав нераздвојни су и стоје у правој сразмери, то јест што већа љубав то већа и жртва. Жртва је израз љубави. И жртва је веома лака кад иза ње стоји љубав, као што је реч лака кад иза ње стоји готова мисао. Од ове љубави нема веће него да неко положи живот свој за ближње своје, рекао је Христос. Народна одбрана треба да се састоји из људи који жртву за народ сматрају почашћу а не дужношћу.“²⁵ Жртва учињена из љубави није тешка, јер је она несебично давање које се вишеструко враћа, јер љубав успоставља општење личности и испуњује их правим животом. Таква љубав нам дарује прави живот, и то изобилно даје, као што и вели Господ Христос: „Ја дођох да имају живот, и то изобилно.“²⁶ Ту и такву љубав описују Св. Апостол Павле у химни љубави: „Љубав дуго трпи благотворна је, љубав не завиди, љубав се не горди, не надима се, не мисли о злу, не радује се неправди, а радује се истини, све сноси, све верује, свему се нада, све трпи. Љубав никада не престаје док ће пророштво нестати језици ће замукнути, знање ће престати. (...) А сад остаје вера, нада, љубав, ово траје али од њих је највећа је љубав.“²⁷ Агаписта је и С. Булгаков, који пише како је: „Љубав према Христу унутрашње сунце живота, према којем се он окреће у свим својим испољавањима.“²⁸ Управо та и таква истинска јеванђелска, богочовечанска љубав и јесте мера праве хуманости, мера истинског човекољубља, јер она никада не тражи своје и није себична, ни користољубива. Себична и користољубива љубав, у ствари, и није љубав. Јер, ако је љубав себична и користољубива, онда је она само други начин наметања себе другима, начин коришћења или поседовања другога; то је пре тиранија неголи љубав. Права љубав је увек несебично давање себе, не тражење за себе користи

24 Поповић 1999, 497.

25 Велимировић 2001, 641.

26 Јн. 10, 10.

27 Прва посланица апостола Павла Кориншанима 13, 4–13.

28 Булгаков 1991, 18.

од другога. Таквом се љубављу отвара и шири могућност истинског општења и заједништва. Традиционалне светосавске етно-етичке вредности, са којима се поносио српски народ и по којима смо били препознатљиви, изражене у начелу *све за образ образ низашта* испољавале су се и у *добročинству и хуманитарном раду*. Солидарност са патњама других, добročинство и добра дела јесте оно што чини сваког од нас и све нас заједно и богатијим и срећнијим.²⁹ Ми одлазимо, али остају наша дела по којима ће нас памтити. Стога, уздигнимо животне вредности за једну лествицу више, оставимо потомство савршеније од нас и тиме испунимо свој живот смислом. Будимо солидарни са онима који имају мање од нас, помогнимо колико можемо оне које је ова сурова транзиција и пљачкашка приватизација гурнула у беду и очај. Реч је о својеврсном преузимању судбине другог на себе. Сви људи су одговорни једни за друге, *а ја више од свих* (Достојевски). Испуњен христочежњивом љубављу, која у њему продубљује осећање личне свегрешности и свеодговорности, човек живи, кроз душе свих људи, учествује у патњама сапатника, суделује у свему човечанском и ништа му људско није непознато и страни, као што су тврдили и ову мисао парафразирали Сенека, а потом и Маркс. Хростолика личност је сва испуњена жалошћу и самилошћу, осећа одговорност за све људе и све твари, откривајући у њима богообразну суштину, чиме и постаје способна да спозна праве вредности. Када је надахнут љубављу, човек је спреман и на жртву. Човек постаје Ја у додиру са Ти. У том саодношењу са другима, „постајући другом нада“ (Марина Адамовић), у тој бризи за друге, у том истинском проживљавању туђих драма, човек се ољуђује (обожује). Такав човек зна „рашта се родио“ (Његош).

Криза западне цивилизације на чијој периферији живимо, у којој нас свим силама „утерују“ првенствено је криза *вредности, темеља и смисла те цивилизације*. Процеси глобализације у култури, које Хамелник назива „културном синхронизацијом“, требало би, по мишљењу Драгана Коковића, да означавају масовни и једносмерни ток производа културе из центра према периферији, без обзира на то да ли се култура добровољно прима или је резултат наметања („културног империјализма“). Ови спољашњи утицаји поткопавају и руше систем националног (регионалног) идентитета и стваралаштва.³⁰ Појам „културне синхронизације“ треба да укаже на то да није на делу културни империјализам, већ садржаји за које се потрошач културе залаже. Егзистенцијални изазови, онако како их у неким моментима свог развоја са собом доноси савремена цивилизација, изазивају различите кризе, које се напослетку у својој узајамности и међузависности обједињују у једну већу кризу, која, како видимо, поприма све шире размере. Наравно, то више није само криза човека који живи у одређеном друштву, него, испоставља се, истовремено и криза целокупног човечанства. Актуелност православља-светосавља, посматрано из културно-антрополошке перспективе, огледа се у тој афирмацији права на идентитет, али и рехабитализацији духа разлике, у опирању духу униформности. Ови егзистенцијали православне-световске духовности уједно су и препознатљиви атрибути инстински антрополошке реконструкције живота и изгледна могућност за преживљавање у свепланетарном ништењу идентитета човека и нације. То нам уосталом и искрено и поручује један од најутицајнијих антиглобалиста и борца за мир и слободу у свету И. Волерстин (Immanuel Maurice Wallerstein). „Очајнички нам је потребно да истражимо алтернативне могућности за остварење историјског система који би био стварније разборит, да заменимо помахнитоа и умирујући у којем живимо.“³¹

29 Да те вредности нису ишчезле из карактера српског човека, без обзира колико је пројекат промене свести јак и организован, показале су и прошлогодишње поплаве када је солидарност и хуманитарни рад у Србији поново јасно био видљив.

30 Коковић 2005, 94.

31 Волестрин 2004, 174.

Ка закључку

Откровење Јованово, које најављује глобално царство антихриста, сведочи да у њему нико неће моћи ни купити, ни продати, осим ко има жиг звери на десној руци, или на челу. Планови за будућност глобалистичке елите одавно су јасни. Жак Атали, својевремено на челу Европске банке за обнову и развој, у књизи *Линија хоризонта*, тврдио је, још 80-их година XX века, да ће, у будућности глобалног ГУЛАГ-а, сви људи постати електронски праћени, с чипом у телу. Глобални капитализам рођен у крилу Запада је невиђено зло, чији је циљ „атомизација човечанства“ (М. С. Марковић) и разградња свега што је човек борећи се против ентропије сазидео: религије, породице, државе, културе. Сви треба да постану потрошачка гомила којом се управља из једног центра. Достојевски у *Легенди о Великом Инквизитору* упозорава да, уколико човек настави да се и даље клања мамону и златном телету, стављајући економију изнад богиности, свет ће постати концлагор невиђених размера, мравињак под влашћу мрачне глобалне елите „просветљених“. У својој студији *Zanad*, Александар Зиновјев је видео да је „глобални човечник“ већ рођен, и да нам предстоји огромна борба да бисмо сачували елементарну људскост. Дакле, циљ Запада, посебно Америке, је јасан: свет под влашћу Звери, последњег лажног месије у злу уједињеног човечанства.

Чини се заиста да је човек Запада у својој охолости, у јурњави за богатством, славом и моћи, заборавио на друге људе, на своје претке и потомке, на то да је тек мали део природе и универзума уопште. Зато, он перманентно губи од свог духовног потенцијала и свог аутентичног идентитета, и његов живот је све више живот изван праве суштине. Нису ретки ни они који мисле да су енергије уништавања надвладале енергије стварања, или, штавише, да је двадесети век био „најгори век у историји Запада“ (Исаија Берлин – Isaiah Berlin). У знаку успона и кулминације модерне и њеног просветитељског рационализма и прогресизма, човек нашег доба је захваљујући, пре свега, науци, доживео прави „шок будућности“ (А. Тофлер – Alvin Toffler). Ова цивилизација све више поприма обележја „цивилизације брзог заборава“. Зато, ма колико то изгледало застрашујуће, песимистичка Ничеова теза, која каже да је човек у сазнању стекао средство за властиту пропаст, све више се остварује. Стога, поједини аутори попут Тофлера врло песимистично закључују да нас очекује „нова ера мрака, племенске мржње, планетарне пустоши и ратова умножених ратовима“. Јасно је да је обнова савременог света неопходност. На то указује и Иван Иљин који, говорећи о новом човеку, каже: „...ближи се тај дан када ће духовна обнова започети сама од себе, и то зато што ће се стари путеви и правци показати истрошеним, разочарење ће обузети душе и људске невоље и патње ће постати неподношљиве.“³²

На „вододелници“ цивилизација и стално присутне дилеме Исток–Запад, рађало се и рађа осећање трагичног усуда српског друштва које тражи своје културно-цивилизацијско одређење. Којим путем ће кренути Србија? Два су пута била, а и данас јесу могућа: један води правце у подражавање, у једно примање без краја, у једно копирање без смисла и духа, у једну имитацију без стила и израза у механизовани „културни“, живот готових облика Запада; други води у очување и даљем развоју сопствених вредности рођених из сопствених извора и дубина, у стваралаштва из свог духа. Срж традиције српског народа кроз историју садржана је у најсветлијим вредностима борбе за слободу и правду, које чине окосницу нашег историјског памћења и идентитета. А мера у којој се, у времену које наступа, код нас буде сачувало и оживело ово морално и политичко упориште одредиће да ли ћемо, и колико, заиста бити творци

32 Иљин 2012, 5.

сопствене будућности. Та нова-стара стварност била би политика историјског континуитета Србије и њене вертикале. Данас, кад су многе ствари, у новом поретку духа и мисли, добиле на Западу прецизне смернице, са јасним материјалистичким схватањем света и живота, прилика је да дилему Исток–Запад дефинитивно и решимо. Да се лакше определимо, делом може да нам помогне³³ и порука немачког протестанског свештеника Фридриха Грисендорфа из Евербурга, која на најупечатљивији начин управо и одсликава разлику ова два пута, два схватања света. Држећи проповед у сутон рата 1945. године, у месту у чијем окружењу је било заточено око пет хиљада српских затвореника, углавном, официра краљеве војске, а тада живи костури изгладнели од глади, овај правоверни божји слуга, свестан злочина који је његов народ починио у Србији, посебно стрељајући стотине Срба који су бранили своју земљу, за једног убијеног Немца, који је тамо био окупатор, изражава дивљење српском духу. Иако је било оправданог страха, да ће се српски војници, након ослобађења, светити Немцима и чинити оно што су они њима, десило се нешто величавно. Ево како је било по речима самог свештеника: „Кад су покидане логорске жице и кад се пет хиљада живих српских костура расуло слободно по нашој земљи, они су миловали нашу децу, поклањајући им бомбоне, мирно разговарали с нама. Срби су, дакле, миловали децу оних који су њихову отаџбину у црно завили. Тек сад разумемо зашто је наш велики песник Гете учио српски језик. Сада тек схватамо зашто Бизмаркова последња реч на самртној постељи беше – Србија.“³⁴

У овом страдању које нас је снашло, ако желимо да сиђемо са „магистрале пропасти“ на којој смо се (не)својом кривицом нашли, морамо видети и пронаћи добру прилику. Добра прилика не долази споља, она се налази у нама. Стога, заокрет морамо учинити према унутра, у нама самима, у ономе што нас је вековима одржавало (јер ми нисмо „тиква без корена“, нити вештачки створена нација), морамо открити и даље афирмисати оно што је најбоље. Јер, ми смо континуитет и своје наслеђе, које морамо пренети својим потомцима, добијамо од предака – *без онога јуче шта смо ми данас*. Достојевски је био уверен да свет који је захватио трулеж и на чијој застави пише „*Après nous le deluge!*“ (После нас потоп) може да спаси само словенска цивилизација. Свесловенска заједница је једини начин да се у овој глобалистичкој лудници одбранимо од насртљиве немилосрдне западне цивилизације, која је достигавши врхунац свог развоја негде крајем прошлог века, ушла у раздобље свог пропадања. Ако желимо да опстанемо, у духу оне Пашићеве „нема нам спаса, али нећемо пропасти“, морамо се окренути себи и искрено свом братском народу, својој цивилизацији којој природно припадамо. Јер, све што је неприродно, вештачко – интересно, кратког је даха и осуђено на пропаст. Обновом угледа и моћи Русије, носиоца и заштитника православне цивилизације, и нама се отвара могућност избора. И, управо се и слобода огледа у могућности избора између различитих алтернатива. Најопасније и најпогубније за, као за самог човека, тако и цео народ, јесте када стоји пред путем који нема алтернативу. И Бог је човеку дао могућност слободе избора, избора између два пута. Добро је да пред нама стоји данас та могућност и да имамо алтернативу да изаберемо, док не буде касно, којим путем да кренемо даље у будућност. На нама је да размислимо који је то пут добра, а који пут зла и пропасти. Ком идеалу човека тежимо: оном који је победио на Евровизији 2014, а који Запад промовише, или православном човеку³⁵? Православље је,

33 Постоји уверење, а њега је најбоље потврдио Арчибалд Рајс, да људи који не припадју (по рођењу) етнокултури једног народа боље могу сагледати врлине, али и мане тог народа.

34 Објављено 9. априла 1989. године у београдској „Политици“.

35 Човек у руском језику потиче од речи *человек*, а која се састоји се из речи *чело* и *век*, што нас упућује на принцип живљења у вечности и за вечност, али и на српски животни принцип: „све за

на срећу, поред осталог и вера наде или, ако хоћемо, и вера у наду: остаје нада да ће српски народ схватити који је прави пут, пре него што буде прекасно. Зато треба пажљиво да послушајемо глас који опомиње: „Ко мисли да стоји, нека пази да не падне!“³⁶ Нека нам као путоказ, али и упозорење буду речи блаженопочившег Патријарха Павла: „Понижавати нас може свако, али понизити нас не може нико осим нас самих.“

Литература

- Анђелковић, П. (2104): *Пасионирани патриотизам и(или) (ЕУ)рпоство*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Косовска Митровица.
- Булгаков, С. (1991): *Православље*, Будва: Медитеран.
- Велимировић, Н. (2001): „Алфавет народне одбране“. у: *Сабрана дела Светог владике Николаја*, том II, Линц–Аустрија: Православна црквена општина ЛИНЦ.
- Волесрстин, И. (2004): *Опадање америчке моћи*, Подгорица: ЦИД.
- Гадамер, Х. Г. (1999): *Европско наслеђе*, Београд: Плато.
- Грисендорф, Ф. (1989): „Последња проповед“. у: *Политика* 9. априла 1989. године.
- Иљин, И. (2012): *Пут ка очигледности*, Београд: Логос.
- Yannaras, Ch. (2007): *Ekologu bu process of elimination....and Christmos*, „Kathimerini sundayedition“ 23.12. 2007.
- Кирил Патријарх Московски и све Русије. (2010): *Слобода и одговорност – у потрази за хармонијом*, Београд: Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања.
- Хоркхајмер, М. (1998): *Критика инструменталног ума*, Загреб: Глобус.
- Хусерл, Е. (1991): *Криза европских наука и трансцендентална феноменологија*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Марковић, Ж. Д. (2014): *Људска и права и глобализација*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Косовска Митровица.
- Милошевић, М. М. (1923): „Пад Запада и свесловенски месијанизам – Прилог проблему наше културне оријентације“. у: *Раскрсница*, 3 јун 1923.
- Поповић, Ј. (1993): *Светосавље као филозофија живота*, Ваљево: Манастир Ћелије.
- Поповић, Ј. (1999): „Филозофске урвине“. у: *Сабрана дела светог Јустина Новог*, књига 8-9. Београд: Манастир Ћелије.
- Сартр, Ж. П. (1964): *Егзистенцијализам је хуманизам*, Сарајево: Веселин Маслаша.
- Тејлор, Ч. (2002): *Болест модерног доба*, Београд: Чигоја штампа.
- Шијаковић, Б. (2002): *Пред лицем другог*, Београд: Службени лист.

образ образ ни за шта“. Сасвим супротан принцип је онај који Запад афирмише: живот за тренутак, сада, садашњост – „живи брзо и умри млад“.

36 I Кор. 10, 12.

**MAN IS MAN'S WOLF AND(OR) MAN IS MAN'S HOPE
- PARADIGMS OF WESTERN AND ORTODOX MAN -**

Knowledge serves life, and life wisdom of government (*Arter serviunt vitae, sapientia imperat*), spoke the wise philosopher Seneca. Do you know a man today serves life and whether his life wisdom Government? Is not knowledge, instead of the standard – bearer of freedom, brotherhood and love, became a lackey “new order” wisdom stumbles in moral stuffiness today? Do we live in a twilight beauty and joy of life? Does the emerging realization of John’s revelation? A man without wisdom is also difficult of survive, let alone to adequately respond to the eternal dilemma of his life – how to be happy, how to find the real meaning of life, how to be proud of, loved, respect and selfhonored. It is essential, therefore, that the man turned right and permanent valves of life, its psychological, social, cultural and spiritual depth, warmth and respect. Fromovski say, to own, authentic being placed in front of the possession of the other man is not a hope “wolf” and so on expanding the limits of freedom and humanity. Searching for the true valves of man, it is primarily necessary to ask: what kind of a man has is mind? Anthropology what we have in mind when we talk about the man and his life and, in the distant line, what kind of cosmology, what a vision and understanding of the world and of life? This is an issue of great, almost crucial, because the assumed anthropology and cosmology, decisive influence on the perception and evaluation of man and the quality of human life and shall also, can and should be a reference for selecting the right anthropology and the true path which, as to individuals but above all as a nation, we should go further. This paper is an attempt to draw attention to two different anthropology, two different times (eastern and western) in the understanding of man and society, and therefore what should be the main priority of our education system. Which way will move Serbia? Two times were and are today possible: one direction leads to imitation, in a reception with no end in one copy without sense and spirit, in animitation without style and expression in mechanized “cultural” life of the finished shape of the West; the other leads to the preservation and further development of their own valves born of sopstenih sources and depth, in the creation of his spirit.